

Cois Fharraige

Céad Bliain ó Shin

– nótaí ar Dhaonáireamh 1911

Lochlainn Ó Tuairisg

Ba é an Toghróinn Ceantair nó an *District Electoral Division* an bunaonad faoinar tugadh faoi Dhaonáireamh na bliana 1911. Don tsracfhéachaint seo ar cheantar Chois Fharraige, rinneadh staidéar ar thorthaí as trí cinn de na toghranna: Sailearna, lena n-áirítear na hAille, Both Bhrocháin, Clochar na gCon, Cor na Rón, Formaoil, Gleann Mhac Muirinn, Glionnán, an Cnoc agus an Lochán Beag; Cill Ainnín, lena n-áirítear Both Chuanna Thoir agus Thiar, Both Loisthe Íochtair agus Uachtair, Clochar na Lára, Fionnán, Coill Rua Thoir agus Thiar, Leitir Fir agus Seanadh Mhóinín; agus Cill Chuimín, lena n-áirítear Baile an tSléibhe, Baile na hAbhann, Bánrach Bán, Cartúr agus Cartúr Leathan, na Doireadha, Doire Choill, Doire Bhriosc, Gleann Trasna, na hUillinní, Indreabhán, Caorán na gCearc, Cnoc Aduaidh, Léim Thoir agus Thiar, Leitir Móir, Log an Ime, na Mine, Muiceanach Choille, Ros an Mhíl, an Seanbhaile, Tóin an Chnoic agus an Tulach. Mar is léir, níl na bailte fearainn seo go léir i gCois Fharraige: tá bailte uilig Shailearna, go leor de bhailte Chill Ainnín, agus roinnt bailte i gCill Chuimín. Mar a thuigfí, is é an ceantar sin atá buailte ar an bhfarraige, Cois Fharraige, is é sin, ó Abhainn an Spidéil siar go hAbhainn Chromghlinne, agus b'fhéidir Crosbhóthar na Tulaí, atá faoi chaibidil, ainneoin go bhfuil cuid mhaith amhrais ann faoi theorainneacha an cheantair.

Ba é oíche Dé Domhnaigh, an dara lá de mhí Aibreáin, oíche an Daonáirimh. B'éigean chuile dhuine a chodail nó a chuir an oíche tharstu i dteach faoi leith a chomhaireamh. Ba iad na póilíní, an RIC, a bhí i gceannas an comhaireamh a chur i bhfeidhm. Ba iad a scaip na foirmeacha agus a bhailigh arís iad. Agus ba iad freisin a líonadh isteach an fhoirm mura mbeadh ar chumas duine ar bith sa teach é sin a dhéanamh. Humphrey Moynihán, as Ciarraí, a rinne an obair i gCill Chuimín. Maurice Sheehy, Corcaíoch, a thug faoi i Sailearna, agus ba é Patrick Coyle a thug faoi i gCill Ainnín.

Ceithre cinn d'fhoirmeacha a líonadh isteach. Ba é an ceann teaghlaigh – fear an tí go hiondúil, cé gur líon baintreacha agus mná singil go leor isteach iad freisin – a líon isteach *Form A – Return of the Members of this Family and their Visitors, Boarders, Servants &c. who slept or abode in this house on the night of Sunday the 2nd of April, 1911*. Cuntas é seo ar an méid daoine a bhí sa teach oíche an Daonáirimh: a n-ainm, a n-aois, arbh fhir iad nó mná, a gcreideamh, a ngairm, a stádas pósta, cár rugadh iad, an raibh Gaeilge acu nó Béarla, agus an raibh ar a gcumas Béarla a léamh

agus a scríobh. B'éigean do lánúineacha a inseacht cé mhéad bliain a bhí siad pósta, cé mhéad gasúr a rugadh beo dóibh agus cé mhéad de na gasúir sin a bhí beo oíche an Daonáirimh.

I mBéarla a bhí na foirmeacha agus bhíothas ag súil gur i mBéarla a líonfaí isteach iad. Agus b'in a tharla cé is moite de chorrhdhíograiseoir anseo agus ansiúd. Má chaitheann muid súil ar fhoirm mhuintir Uí Loideáin i mBoth Chuanna Thoir, is i nGaeilge a líon ceann an tí, Máirtín Ó Loideáin, 61, "feilméar", isteach an fhoirm. Bhí "Gaédhilig 7 Béarla" aige féin, a scríobh sé, ach ní raibh

Béarla ar bith ag a bhean ná ag a sheachtar gasúr. "Sgoláire" a bhreac sé síos dóibh uilig cé is moite den mhac is sine, Dómhnall, naoi mbliana déag, ar "mac feilméara" a bhí ann. ("Scholar" a breacadh síos do ghasúr ar bith a bhíodh ag freastal ar scoil.) Líon sé isteach foirm na comharsan chomh maith, Mícheál Ó Droighneáin, 81, "feilméar" eile. Ní raibh léamh ná scríobh ag Mícheál – tá "X" curtha lena ainm ag bun na cáipéise. Ón bpeannaireacht, is léir gurbh é Máirtín a líon isteach dó í. Chuile sheans go raibh gaol eatarthu. Líon Mícheál Ó Maicín, "oide scoile náisiúnta" sna hAille, isteach foirm a theaghligh féin i nGaeilge chomh maith. Tá sé féin, a bhean, Máire, a dtriúr clainne, máthair a mhná, Bairbre Ní Fháthairtigh, agus Máire Ní Ghaoithín, "cailín aimsire" agus "seirbhíseach ginearálta", luaite ar an bhfoirm. Bhí Gaeilge agus Béarla acu go léir cé is moite den chailín aimsire, ar Béarla amháin a bhí aici. Ar ndóigh tá cáil ar Ó Maicín mar an té a mhúscaíl spéis ina dhalta Mícheál Breathnach tabhairt faoin scríbhneoireacht i nGaeilge.

Cuireadh ceist chomh maith cár rugadh chuile dhuine sa teach. Léargas ar an imirce é gur i Meiriceá a rugadh Bridget Folan as "Knock South" (An Bóthar Buí / Baile na mBroghach / Leithrinn), cé nach raibh Béarla ar bith aici. I Meiriceá a rugadh Coleman Flaherty freisin, "farm servant" i gCor na Rón, agus arís ní raibh aon Bhéarla aige.

Eolas ar an mBéarla

Bhí cur amach eicint ar an mBéarla ag formhór mhuintir Chois Fharraige, agus go hiondúil bhíodh léamh nó scríobh an Bhéarla ag duine eicint sa teach. Eisceachtaí ab ea leithéidí mhuintir Conneely i Knock South: as cúigear sa teach, in aois ó 57 go cúig bhliana, ní raibh léamh ná scríobh ag ceachtar acu. Ná ní raibh Béarla ar bith acu. Ná ag muintir Mogan i gCor na Rón, fear, 71, a bhean, 72, agus mac

an tí, 50: ní raibh léamh ná scríobh ag duine ar bith acu. Bhí an scéal amhlaidh le muintir Faherty as Clochar na gCon: Patrick, 73, a bhean, Sara, 70, agus mac an tí, Patrick, 38. Gaeilge amháin a bhí aigesean agus ag a athair, cé go raibh labhairt an Bhéarla ag Sara. Ba mhó an seans a bhíodh ann nach mbeadh Béarla ag na glúnta is sine, agus dá mbeadh cónaí ar dhaoine in áit réasúnta iargúlta ar nós Chlochar na gCon nó Bhoth Bhrocháin, mhéadófaí ar an seans sin.

Ach níor stop sé sin iad. Ní raibh léamh ná scríobh ag Bridget McNulty, baintreach, 64, an mháistreás posta i mBaile na hAbhann, cé go raibh a beirt iníon, Hannah agus Kate, a raibh léamh agus scríobh acu, fostaithe mar "assistant in post office". Ná ní raibh léamh ná scríobh ag Mary Feeny, a raibh siopa aici sa Lochán Beag. Ní raibh léamh ná scríobh ag aon duine eile sa gclann ach oiread – ach bhí ag an gcailín aimsire! Bhí "shop business" ag Mary Coyne, 34, Aille, ach ní raibh léamh ná scríobh aici – bhí ag a hiníon, deich mbliana d'aois. Bhí léamh an Bhéarla ag James Griffin, "farmer's son", 29, as Cor na Rón ach níl tada luaite sa gcáipéis faoi é a bheith in ann scríobh. Ní raibh léamh ná scríobh ag a athair, a mháthair ná ag a dheartháir.

Sloinne

Is iad na sloinne céanna atá le fáil i gcáipéisí an Daonáirimh agus atá thart orainn sa lá atá inniu ann: Breathnach, Mac Donnchadha, Ó Cadhain, Ó Catháin, Ó Ceannabháin, Ó Céidigh, Ó Coisteala, Ó Con Cheanainn, Ó Conaire, Ó Conghaile, Ó Cualáin, Ó Curraoin, Ó Diollúin, Ó Donnchadha, Ó Droighneáin, Ó Fatharta, Ó Finneadha, Ó Flatharta, Ó Gríofa, Ó Loideáin, Ó Neachtain, Ó Tuairisg, Ó Tuathail agus ainmneacha nach iad. (Chuir an sloinne "Malia" beagan mearbhaill orm go dtí gur thuig mé gur Ó Máille a bhí i gceist.)

Nuair a thagann sloinne neamhghnách (dúinne) aníos, is iondúil gur strainséir a bhíonn i gceist. Cuirim i gcás Maggie Cunningham, "housemaid" as Co. na hIarmhí, a bhí ag obair ag an Tiarna Killanin, nó John Tumelty as Co. an Dúin, a bhí ina bhuitleír sa teach céanna. Nó Patrick Meenaghan, "boarder" a bhí ar lóistín i gCoill Rua Thiar. Bhí Patrick Kavanagh ina shearbhónta i dteach shagart an pharóiste. Bhí Joseph McConnell ar aimsir i dteach mhuintir Mhainnín i mBoth Bhrocháin. Bhí Isabella Dowling ina "boarder" tigh Thuairisg sa Lochán Beag. Patrick Spelman a bhí ar an "gamekeeper" sa Lodge i nGleann Mhac Muirinn, mar a raibh cónaí air féin agus a thriúr clainne. Ba "visitor" as Corcaigh í Katie B. Mac Carthy, 28, tigh Lyons sna hAille. B'as an gcontae céanna bean Michael A. Lyons, Mary B. – chuile sheans gur duine muinteartha í. Ach tá cuid de na sloinnnte imithe as an gceantar: Fulton Chor na Rón agus Erner as an gCnoc.

Gairmeacha

Formhór na gceann teaghligh arbh fhir iad, luaigh siad gurbh fheirmeoirí iad, cé, ar ndóigh, go bhféadfadh gairm eile a bheith ag duine chomh maith leis an talmhaíocht, iascaireacht, abair, nó siúinéireacht. "Farmer + blacksmith" a cuireadh síos do Stephen Conneely as Knock South. "Farmer + carpenter" a thug John Costello, 62, as Cor na Rón air féin. Ba shiúinéir é a mhac John, 17, freisin. Ba "farmer + shop keeper" é John Folan, 68, as Cor na Rón, agus bhí a mhac Larry fostaithe aige mar "shop assistant". Fear posta a bhí in Tom Folan, 17, i gCor na Rón. Bhí fear posta eile, Coleman Flaherty, 18, i gCor na Rón freisin. "Retired farmer" a thug Thomas J. Lyons air féin. B'as Maigh Eo é ach bhí sé ag cur faoi i dteach a mhic, Michael A. Lyons. Ba "labourer" é Patrick Naughton, 73, a bhí ar lóistín i dteach mhuintir

Lee sna hAille. Patrick Walsh sa Lochán Beag, ba “farmer + wool weaver” é. Bhí an ghairm chéanna ag William McGinn ar an mbaile céanna. Bhí Martin Conneely, 60, “rag gatherer”, ar lóistín i dteach Mary Folan sna Mine. Bhailíodh an fear seo seanéadaí le go ndéanfaí iad a shracadh óna chéile; d’fhéadfaí iad a fhí ansin le chéile arís in éadach nua (nach mbíodh ar ardchaighdeán – *shoddy* an t-ainm a bhí ar an éadach), nó, dá mba chadás a bheadh i gceist, d’fhéadfaí páipéar a dhéanamh astu. Luaití gairm an fheilméara le mná freisin, leithéidí Maggie Flaherty, Cor na Rón, 71, ar “farmer” í. Bhí an scéal amhlaidh le Mary Folan, 50, sna Mine. Ar ndóigh is baintreacha nó mná singil a bhíodh i gceist. D’fhéadfadh mná a bheith i mbun siopaí a riar freisin, mar a rinne Mary Watters, 33, sa Lochán Beag. Ise atá ainmnithe mar cheann an teaghlaigh. Ní raibh a fear sa mbaile oíche an Daonáirimh is dócha.

B’eo é ré na searbhóntaí. Feictear seirbhísigh agus giollaí agus cailíní aimsire in go leor tithe, leithéidí Patrick Feeny, 24, agus Stephen McDonagh, 22, “farm servant” beirt, sa Lochán Beag. Bhí Michael Newell, 73, ag cur faoi i dteach a iníne Mary a bhí pósta ag Coleman Dillon i gCartúr Leathan. Baintreach fir a bhí ann – “farm servant” an ghairm atá thíos ar an bhfoirm. Bhí Bartly McDonagh, 25, ina “gardener – domestic servant” i dteach John Folan i gCor na Rón. Is iondúil nach mbíodh searbhóntaí pósta.

Achoimre atá in *Form N – Enumerator’s Abstract for a Townland or Street*, ar an líon daoine agus foirgneamh i mbaile fearainn nó ar shráid faoi leith: an líon fear agus ban, má bhí níos mó ná teaghlach amháin i dteach faoi leith (ní raibh); an méid tithe nach raibh cónaí iontu (fíorbheagán i gcás Chois Fharraige), agus a gcreideamh – ar Chaitlicigh,

Anglacánaigh, Phreispitéirigh, Mhodhaigh, Phrotastúnaigh Neamhspleácha, Bhaistigh, bhaill de Chumann na gCarad, Ghiúdaigh nó aon chreideamh eile iad. Ní nach ionadh, ba Chaitlicigh uilig iad muintir Chois Fharraige i 1911 cé is moite de na cúpla strainséir a bhí ag cur fúthu ann. Bhí Charles Sheridan, a bhean, Lilian, agus a n-iníon, Agnes, ina gcónaí i gClochar na gCon. B’as Baile Átha Cliath eisean agus b’as Gloucestershire Shasana a bhean. “Church of England – Protestant” a chuir sé síos mar a chreideamh agus “Caretaker of Fisheries” a ghairm. I *Lodge Chromghlinne* a bhí siad. Bhí Charles Young, “Presbyterian”, feirmeoir as Doire, ag fanacht tigh Chualáin i gCor na Rón oíche an Daonáirimh. Protastúnaigh uilig a bhí i nGarda an Chósta a bhí taobh le Céibh an *Station* i mBaile an tSléibhe – tá an fothrach ann i gcónaí. Orthu siúd bhí Edwin F. Tramp as Portsmouth, a bhean, Lydia, agus a n-iníon Victoria; Samuel C. England, a bhean agus a mhac; Edgar Wallace Fleming, a bhean agus a bheirt clainne; Demetrius Hodgson (“HM Coastguard’s Leading Boatman”) agus a bhean, Jennie; agus Ernest Beard – Sasanaigh agus Protastúnaigh (“Protestant Episcopalian – Church of England” mar a chuir siad síos) iad uilig. Bhí Albanach agus Preispitéireach, Kenneth Macaskill, a bhean agus a n-iníon ann chomh maith. Sna hAille a bhí sagart an pharóiste, Thomas Heany PP, ag cur faoi in éineacht le beirt searbhónta, Bridget Walsh, 35, agus Patrick Kavanagh, deich mbliana d’aois, ar “scholar” freisin é. I gCor na Rón a bhí cónaí ar an séiplíneach, Rev. Peter Varden, in éineacht le duine muintearach, Peter Varden eile, 13, agus Briget Seahill, “housekeeper”, i “lodging house” – sílim gurb in é an fothrach taobh le beairic na nGardaí i gCor na Rón.

Déanamh na dTithe

Tugtar cur síos in *Form B1 – House and Building Return* ar an méid tithe a bhí sa mbaile fearainn: ar thithe príobháideacha iad, nó siopaí, nó monarchana nó eile. Breacadh síos ábhar an dín: tuí, iarann, slinn nó tleanna. Rinneadh taifead freisin den líon seomraí a bhí sa teach chomh maith le líon na bhfuinneog. Bunaithe ar an eolas seo uilig cuireadh luach ar an teach ó thaobh caighdeáin de: más teach den chéad, den dara, den tríú nó den cheathrú grád é. Formhór mór na dtithe i gCois Fharraige, ba thithe den tríú grád iad, is é sin le rá gur teach ceann tuí a bhí ann le ballaí cloiche, dhá sheomra agus dhá fhuinneog. Bhíodh fuinneog sa mbreis nó seomra eile nó díon ceann slinne ar thithe den dara grád. Bhí tithe den chéad ghrád anghann, cé go raibh trí cinn sna hAille. Tá ceann acu ina sheasamh i gcónaí, taobh leis an séipéal, tigh Jimmy Bheartla – i 1911 bhí díon ceann slinne air, ceithre sheomra ann agus seacht gcinn d’fhuinneoga. Bhí tithe den cheathrú grád ann freisin. Ní raibh siad fairsing ach ní raibh siad gann ach oiread; bhíodh ceann nó péire i chuile bhaile. Seomra amháin a bhíodh iontu seo agus gan fuinneog ar bith – níorbh ann don chúigiú grád. Feicimid ó *Form B1* freisin sonraí eile ar nós go raibh teach ósta agus scoil sna hAille agus dhá theach ósta sa Lochán Beag. Bhí ceárta ar an gCnoc agus péire eile in Indreabhán. Bhí “shooting lodge” i gClochar na gCon agus oifig posta agus scoil i mBaile na hAbhann.

Foirgnimh Eile

Is í an fhoirm *B2 – Return of Out-Offices and Farm-Steadings* an fhoirm dheireanach a chuimsíonn gach teaghlach. Déantar cur síos ansin ar na foirgnimh eile a bhí thart ar an teach: seideanna, cróití, sciobóil, srl. Tugann an fhoirm seo lear mór eolais dúinn faoi shaol eacnamaíochta an cheantair. Ar an

talamh a mhair na daoine agus bhí sé seo le feiceáil sna foirgnimh a thóg siad. Bóithigh agus stáblaí is fairsinge i measc na gcróití agus na scioból. 24 bóitheach a bhí sna hAille agus 16 stábla. Bhí tionscal na muc tábhachtach freisin: 27 "piggery" a bhí sa Lochán Beag; 52 díobh a bhí i gCor na Rón. Bhí foirgnimh faoi leith i mbailte gustalacha. Baile ar nós na nAille, le trí theach den chéad ghrád, bheadh súil le "fowl houses" – bhí trí cinn acu ann – agus "barns" (seideanna féir) – sé cinn díobh. Bhí trí cinn de "coach houses" sna hAille fiú! B'fhoirgnimh neamhchoitianta iad an "workshop" agus "boiling house" a bhí i Lodge Chromghlinne agus na sé "turf house" agus an "boat house" a bhí ag Garda an Chósta.

Tá cáipéis eile spéisiúil ar marthain a thugann léargas ar an gcaoi ar fheidhmigh an stát sa gceantar, is é sin, *Form H – Return of*

Military, R.I. Constabulary or Metropolitan Police in Barracks. Baineann sé seo le beairic an RIC ar an gCaisleán – tá sé ann i gcónaí, teach ard dhá stór ar thaobh na láimhe clé agus tú ag dul síos i dtreo an aerfoirt. Ní thugtar ainm na bpóilíní – ní thugtar ach a gcuid inisealacha. I láthair bhí an sáirsint, "P.O.P.", 47, as Ros Comáin, agus triúr constáblaí, "M.S." as Corcaigh, "F.D." as Liatroim, agus "F.McG." as Luimneach. Glacaim leis gurb é "M.S." Maurice Sheehy a bhí i gceannas an Daonáirimh i Sailearna.

Cáipéisí fuara neamhphearsanta iad cáipéisí an Daonáirimh. Tá siad flaithiúil go maith le fíricí, staitisticí agus uimhreacha, ach is go fíorannamh a éiríonn linn dul níos doimhne isteach sa scéal agus díriú isteach ar na daoine, na pearsantachtaí agus ar an saol a chaith siad céad bliain ó shin. Tugtar cúpla leide dúinn, áfach.

Deirtear linn go raibh James Faherty, 50, pósta ag Barbara Faherty, 72, sa Lochán Beag le dhá bhliain déag. Agus sna hAille bhí Thomas Faherty, 50, pósta ag Julia Faherty, 51, agus ní raibh siad pósta ach le mí. Sin dhá lánúin a chuaigh ag cuartú leigheas ar an ngrá más go deireanach féin é. Sna hAille, bhí Coleman Feeney, 60, pósta le Margaret, 27, agus ní raibh siad ach mí pósta oíche an Daonáirimh. Bhí Bridget Flaherty as Cor na Rón 102 bliain d'aois oíche an Daonáirimh – tháinig sise tríd an Drochshaol. Agus ar ndóigh tá an crá agus an briseadh croí ann chomh maith. Luaitear Patrick, 63, agus Julia, 47, Faherty, na hAille, a bhí fiche bliain pósta. Sa mbosca "Total Children Born Alive" chuir siad síos, "2" agus sa mbosca taobh leis, "Children still living" cuireadh síos, "None".

Tá an t-eolas seo le léir le fáil ar www.census.nationalarchives.ie

Comharchumann Shailearna Teoranta

"Cur Chun Cinn Teanga, Cultúir, Fostaíochta agus Seirbhísí"

Comharchumann Shailearna Teo.

Na hAille, Indreabhán, Co. na Gaillimhe

Fón 091-593017 Facs: 091-593715

rphost: cst@eircom.net

Seirbhísí ar fáil

Forbairt Pobail/Fostaíocht/Fiontraíocht

Seirbhísí Oifige/Seirbhís Mapaí Talún

Oideachas/Teanga

Oifig Eolais/Turasóireacht

Cúrsaí ar fáil Ionaid

FÁS

SFP

LTi

An tAcadamh

Seanscoil Sailearna

ITT

Amharclann

Chois Fharraige

An Ghorlann

Uaireanta Oifige

Luan-Déardaoín

9.00r.n - 5.00 i.n

Aoine

9.00 r.n - 4.00 i.n

Lón

1.00 i.n - 2.00 i.n